

UVOD

Problemu vizuelne reprezentacije transrodnih tela može se pristupiti sa stanovišta teorija roda, transrodnih teorija, kvir teorije i drugih teorija koje razmatraju kategoriju rodnosti kao jednu od ključnih kategorija za subjekt i različite društvene diskurzivitete unutar kojih se subjekt formira, definiše i potvrđuje. Sve navedene teorijske grane bave se dekonstrukcijom kategorija roda i pola, odnosno preispitivanjem i kritikom društveno konstruisanih teorija roda i rodnosti kao i pola i polnosti koje su uspostavile rodni/polni binarni normativ. Ono što je ključno za razumevanje transrodnih identiteta, i uopšte, drugačijih oblika rodnosti i telesnosti je analiza samih kategorija roda i pola, njihovog suodnošenja u datoj kulturalnoj sredini, kao i načina na koji ih dominantni heteropatrijarhalni diskurs uspostavlja i održava stabilnim. Institucionalizacija i promovisanje binarnog polno/rodnog normativa kao jedinog ispravnog/zdravog doprinela je stigmatizaciji transrodnih identiteta, kao i njihovoj nevidljivosti i slaboј zastupljenosti unutar polja vizuelne umetnosti i kulture. Njihovom patologizacijom i smeštanjem u okvire medicine dominantni diskurs kontroliše i usmerava način na koji se ovi identiteti i oblici telesnosti mogu čitati. Međutim, razvoj transrodnih studija kao akademskog interdisciplinarnog polja koje dovodi u pitanje nametanje binarno rodnih/polnih struktura kao jedinih mogućih/ispravnih omogućio je drugačije tuma-

čenje, reaffirmisanje i promociju transrodnih identiteta kao legitimnih oblika rodnosti, polnosti i telesnosti. Vizuelne reprezentacije ovih identiteta, posebno u polju umetnosti, naglašavaju njihovu različitost u cilju isticanja Drugosti kao strateškog transgresivnog potencijala za razumevanje rodnog diverziteta, društvenih uloga i statusa koje ovi identiteti imaju, kao i denaturalizaciju binarnog shvatanja kategorija roda i pola.

POJAM SUBJEKATSKOG U ODNOSU NA POLNO, RODNO I DRUGOST

„...Ko mogu postati u takvom svetu gde su značenja
i granice subjekta postavljene unapred za mene?“¹

Pojam subjekta podrazumeva skup kulturalnih tekstova kojima se jedan individuum predstavlja drugima i sebi. Pod individuumom se podrazumeva organizam koji je ostvarivši određena prava u društvu zadobio i mesto u društvenom sistemu. Naime, dobijanjem ličnog broja organizam biva prepoznat kao individuum i stiče pravo i mogućnost participiranja u društvenim institucijama. Putem usvajanja i prisvajanja ponuđenih društvenih *kodova*² individuum sam sebe oblikuje, čita i nudi drugima na čitanje. Sa druge strane, ponuđeni društveni kodovi izvode subjekt samim tim što su unapred predviđeni, ponuđeni i imaju određeno značenje unutar date kulture. Budući da se individuumi najčešće služe nizom različitih reprezentacija oni na taj način stvaraju, odnosno izvode različite subjekte/subjektivnosti u zavisnosti od situa-

---

¹ Judith Butler, *Undoing gender*, Routledge, New York, 2004, 58.

² Kod je specifičan poredak znakova – ključ koji omogućava tumačenje ili interpretaciju određene lingvističke ili u širem smislu tekstualne poruke. Miško Šuvaković, *Pojmovnik teorije umetnosti*, Orion Art, Beograd, 2011.

cije u kojoj se nalaze. Procesom usvajanja i/ili prisvajanja nekih karakteristika drugog subjekta ili grupe subjekata nastaje identitet koji je zapravo način predstavljanja subjekta u određenom referentnom sistemu. Identiteti mogu biti rodni, rasni, seksualni, kulturalni, klasni itd, a subjekt u isto vreme raspolaze sa više identiteta od kojih će jedne u datom trenutku izvoditi, a sa nekim drugim biti u vezi samo izjavom o poistovećivanju.³ To praktično znači da subjekt u zavisnosti od društvenog konteksta u kome se trenutno nalazi na različite načine predstavlja sebe drugima/proizvodi značenja za druge, ili mu pak drugi pripisuju određeni identitet odnosno interpretiraju/čitaju dati subjekt na određeni način posredstvom zadatih kulturalnih obrazaca. Dakle, subjekt ne može da utiče na to kako će ga drugi čitati, odnosno ne može da izbegne i da kontroliše to kako će biti identifikovan od strane drugog. Budući da je proces identifikacije, odnosno nastanak identiteta a samim tim i subjekta uslovljen i usmeren *diskursom*⁴ u okviru kog subjekt funkcioniše, subjektu se zapravo nameće određen broj raspoloživih identiteta definisanih datim diskursom, prema kojima subjekt može zauzeti određeni stav prisvajanja ili odbacivanja datih identiteta. Stav subjekta prema njemu pripisanim i namenjenim identitetima je posledica već pomenutih unapred utvrđenih i ponuđenih kodova, kao i kulturalnog prostora, odnosno okruženja ili konteksta u kome se subjekt nalazi.⁵ Ono što takođe utiče na proces identifikacije jesu određene

---

³ Miško Šuvaković, *Studije slučaja: diskurzivna analiza izvođenja identiteta u umetničkim praksama*, Mali Nemo, Pančevo, 2006.

⁴ „...Diskurs je govor konteksta iz kojeg se govori, piše ili komunicira“. Miško Šuvaković, *Pojmovnik teorije umetnosti*, op.cit. 182. Posredstvom diskursa značenja se smeštaju u određeni prostorno-vremenski okvir u kome neko za nekog proizvodi značenja. Fuko diskurs definiše kao način na koji se znanje uspostavlja i artikulše u društvu posredstvom institucija. Dakle, društvene institucije se služe različitim sredstvima komunikacije i samim tim proizvode diskurs posredstvom koga omogućavaju i usmeravaju proces identifikacije.

⁵ Na primer, heteroseksualni ljudi ne razmišljaju previše o svom seksualnom identitetu budući da je on većinski. Takođe odnos prema nacionalnom identitetu zavisi od toga da li osoba živi u multietničkoj ili etnički homogenoj sredini. Osobe koje se na osnovu porekla/različitog mesta rođenja od mesta življenja mogu opredeljavati za dva ili više nacionalnih identiteta vrlo često biraju onaj koji se u datom društvu/trenutnoj političkoj situaciji očitava kao prihvatljiviji što svakako ne znači da će ih društvo identifikovati na način na koji oni to žele ili koji su sami izabrali.

ni stereotipi⁶ koji se vezuju za identitete i koji vrše pritisak na subjekt da se izborom određenog identiteta uklopi i u date stereotipe vezane za njega.⁷ Na sličan način deluju i na proces identifikovanja subjekta od strane drugih⁸. Da bi bio prepoznat i priznat od strane društva, subjekt prilikom izgradnje identiteta teži da se uklopi u već poznate modele koje spoljni svet prepoznaje i pozitivno vrednuje i koji zapravo omogućavaju nesmetano uključivanje i participiranje u datom društvu.⁹ Time on zapravo ponavlja zadate obrasce ponašanja čime se izabrani model naturalizuje i uspostavlja kao "prirodan" i neupitan.

„Označavanje razlika je osnova simboličkog poretka koji nazivamo kulturom“.¹⁰ Te razlike su ključne za kreiranje značenja budući da ono što nazivamo *razlikom* ne potiče od samog svojstva posmatrane pojave, već nastaje tek kada se uspostavi relacioni odnos posmatrane pojave i njenog opozita. U skladu sa tim binarna podela omogućava klasifikovanje pojava i jasnu diferencijaciju njihovih karakteristika koje se pozicioniraju jedna u odnosu na drugu/jedna naspram druge, pri čemu se vrednosti jedne strane definišu na osnovu odsustva određenih kvalitativnih karakteristika druge strane. Na temelju suprotstavljenosti binarnih polova uspostavlja se odnos moći tako što se jedna strana bi-

---

⁶ „Stereotipi nastaju u procesu selekcije, preuveličavanja ili redukcije: oni uzimaju jedan atribut društvene grupe, uveličavaju taj atribut sve dok on ne zaseni sve druge, a zatim ga isturaju sve dok konačno ne počne da simbolizuje tu grupu, sažimajući je u nekoj vrsti kulturalne stenografije“. Endi Medherst, „Seksualnost“, *Uvod u studije medija*, priredili: Adam Brigs i Pol Kobli, Clio, Beograd, 2005, 477–494, 480.

⁷ Stereotipi koji se vezuju, na primer, za buč lezbejke oslikavaju ih, između ostalog, i kao grube i nasilne što svakako utiče na *apriori* odbacivanje procesa identifikovanja sa ovom grupom od strane onih lezbejki koje se ne uklapaju u ovaj stereotip, dok istovremeno formiraju pritisak na lezbejke koje se identifikuju kao buč da nužno prihvate ove osobine.

⁸ Kath Weston, „Me, Myself, and I“, *Theorizing Intersectionality and Sexuality*, edited by Yvette Taylor, Sally Hines and Mark E. Casey, Palgrave Macmillan, New York, 2010, 15–36.

⁹ Ovdje ne mislim samo na deo socijalizacije koja podrazumeva neobaveznu međusobnu interakciju subjekata kao i članstvo u neformalnim društvenim grupama već i na pravo subjekta da bude deo društvenih institucija kao što su obrazovni sistem, zdravstvene institucije, tržište rada, institucija religije, itd.

¹⁰ Stuart Hall, „The spectacle of the other“, *Representation: cultural representations and signifying practices*, edited by: Stuart Hall, SAGE, London, 1997, 223–290, 236.

narnog opozita definiše kao manje vredna, devijantna i zadobija status - mesto Drugosti, dok se druga strana pozitivno vrednuje i zadobija privilegovani status.

Proces konstituisanja identiteta uključuje, dakle, odnos subjekta prema Drugom. Ovo se posebno odnosi na identitete koji su ključni za subjekt a to su rodni, polni, rasni i seksualni identitet.¹¹ Da bi se izdvojio kao celina i da bi odredio granice sopstva subjekt mora da povuče granice između sebe i drugih, mora se odreći Drugosti, onoga što nisam *Ja*. Pri tome Drugost podrazumeva koncept u kome se jedna razlika ili skup razlika izdižu na nivo ključnog u smislu radikalne razlike čija je funkcija da odvoji identitet iz koga se govori i identitet percipiran kao Drugi. To Drugo zapravo predstavlja *kulturalno zazorno*¹² u koje se ubrajaju svi oni identiteti i oblici telesnosti koje je dominantni diskurs označio kao problematične/bolesne/ružne/devijantne i shodno tome kao nešto što subjekt ne sme biti, nešto što mora odbaciti i čega se mora gaditi.

Prema Meri Douglas (Mary Douglas) osnova stabilnog kulturalnog poretka je mogućnost jasne diferencijacije i klasifikacije pojava koje okružuju dato društvo, dok se bilo šta što je nestabilno, dvosmisleno, višeznačno, fluidno, odnosno sve ono što se ne može svrstati u neku od postojećih stabilnih kategorija smatra nečistim, abnormalnim a samim tim i pretnjom za postojeći poredak.¹³ Drugim rečima, ono što izmiče kategorizaciji ili se pak ne uklapa ni u jednu od društveno zadatih i određenih kategorija ukazuje na konstruisanost, a time i na krhkost nametnutog sistema. Naime, sama mogućnost da nešto bude kulturalno neinteligibilno, odnosno da se ne uklapa u sistem kategorizacije datog društva pokazuje da društveni entiteti ne pripadaju kategorijama sami po sebi – inherentno ili esencijalno, već da su kategorije zapravo sistem koji je, bivajući naknadno konstruisan, takođe podlo-

---

¹¹ Ovi identiteti su ključni zato što su konstruisani kao konstitutivni i inherentni subjektu i vrednuju se na drugačiji način od drugih mogućih identiteta, dajući subjektu mesto u okviru velikih društvenih sistema moći.

¹² Iris Marion Young, *Justice and the Politics of Difference*, Princeton University Press, New Jersey, 1990.

¹³ Mary Douglas, *Purity and danger: an analysis of concepts of pollution and taboo*, Routledge, London and New York, 2003.

žan i dekonstrukciji (izmeštanju odnosa dominirajućeg i inferiornog u sistemu), destabilizaciji, transgresiji, rastakanju ili čak, razaranju. Ono što pada između ili ono što biva neuhvatljivo u mreže kategorija, dakle, direktno ukazuje na nestabilnost, artifičijelnost i nametnutost kategorija kao takvih, a time i sistema - odnosa proizvodnje, distribucije i raspodele moći jednog društva. Upravo iz tog razloga sistem društvenih moći, odnosno sistem na čijoj bazi jedno društvo funkcioniše trudi se da ono što iz konteksta takvog sistema biva iščitano kao neinteligibilno – preteće ignoriše, odbaci ili uništi. Shodno tome, sve ono što na ovaj način prethodi postojećem poretku (kategorija/moći) i njegovim granicama biva viđeno kao potencijalno opasno, transgresivno, rušilačko – jednom rečju, rizično po stabilnost sistema. S obzirom na toliki značaj kulturalno neinteligibilnog – vankategorijskog pre svega u kontekstu očuvanja stabilnosti granica sistema na osnovu koga društvo funkcioniše, a koje ovo vankategorijsko upravo može destabilizovati i razotkriti sistem kao krhku konstrukciju, nije retka pojava to da se društveni mehanizmi moći koncentrišu posebno na ono što pada izvan, između ili preko zadatih granica kategorija, čineći ga posebno vidljivim, iščitavajući ga kao nešto što je posebno upadljivo, preteće, tumačeći ga kao *zazor*,¹⁴ besformnost, grozu. Paradoksalno, ono što je van sistema (na margini) biva postavljeno kao simbolički centar istog sistema. Kako Stjuart Hol (Stuart Hall) navodi, „obeležavanje ‘različitosti’ vodi nas, simbolički, kulturalnom zatvaranju, stigmatizaciji i isključivanju svega što je definisano kao nečisto i abnormalno. Međutim, paradoksalno, to takođe čini ‘različitost’ moćnom, čudno privlačnom upravo zato što je zabranjena, tabu, preteća po kulturalni poredak. Stoga, ‘ono što je društveno marginalno je često simbolički centrirano’“.¹⁵

Sistem jezika unutar koga dato društvo funkcioniše kreira društvenu realnost nudeći pritom mogućnost i potencijal za različito sagledavanje i shvatanje te realnosti, a sa druge strane ograničava prostor unutar kog bivstvujemo onemogućavajući nam da mislimo van njegovih granica. Svet koji poznajemo definisan je jezikom a samim tim

---

¹⁴ Više o zazornom i kulturalnom zazornom koje teoretizuju Julia Kristeva (Julija Kristeva) i Iris Merion Jang (Iris Marion Young) biće rečeno u daljem toku rada.

¹⁵ Stuart Hall, „The spectacle of the other“..., op.cit, 237.

i ograničen njime.¹⁶ Međutim, Džudit Batler (Judith Butler) smatra da jezik nije statičan i da upravo ta karakteristika omogućava subjektu da pomera i proširuje granice sopstvenog viđenja sebe i sveta oko sebe kreirajući na taj način društvene promene. Analizom diskursa koji postoje unutar datog jezičkog sistema mogu se sagledati mehanizmi proizvodnje značenja kao i mehanizmi putem kojih se uspostavljaju odnosi u društvu, te se na taj način uspostavljena značenja mogu preispitivati, reformulisati i subvertirati.¹⁷

---

¹⁶ „Granice mog jezika su granice mog sveta“, Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico – Philosophicus*, Routledge, London, 2001.

¹⁷ Laurel Westbrook, „Becoming knowably gendered: the production of transgender possibilities and constraints in the mass and alternative press from 1990-2005 in the United States“, *Transgender identities: towards a social analysis of gender diversity*, edited by Sally Hines and Tam Sanger, Routledge, New York, 2010,43–63.

ROD KAO KULTURALNI KONSTRUKT

Rod je društveno konstruisana kategorija utemeljena na polnim razlikama. Koncept roda kakav danas poznajemo nastao je u okviru feminističkih teorija sedamdesetih godina 20. veka. Potreba za razlikovanjem roda od pola i definisanjem roda kao društvenog konstrukta i kulturalne kategorije javila se usled namere da se iskritikuje esencijalistički utemeljen koncept odnosa roda i pola koji je išao u prilog odnosima moći koje je uspostavio heteropatrijarhat.¹⁸ Subjekt odmah po rođenju, na osnovu anatomskih karakteristika administrativno dobija oznaku pola koja se dalje na osnovu kulturalnih pravila interpretira na određeni način. Zapadna kultura razlikuje dva pola a samim tim i dva roda,¹⁹ te se u skladu sa tim rodne odrednice upisuju na telo subjekta i stvaraju privid da se kategorija pola i roda preklapaju, odnosno da

---

¹⁸ Heteropatrijarhalni koncept rodnosti/polnosti temelji se na binarnoj rodno/polnoj podeli koja je uslovljena biološkim anatomskim karakteristikama pri čemu se smatra da su biološke razlike ključ za determinisanje društvenih uloga i prirodne predodređenosti subjekta za iste, pri čemu se muški pol/rod shvata i predstavlja kao superioran, što se takođe odnosi i na heteroseksualnost, koja upravo i biva konstruisana suprotnim/suprotstavljenim kategorijama „muškog“ i „ženskog“.

¹⁹ Sve što odstupa od utvrđenih definicija obeležava se kao bolesno/devijantno/atipično i u tim slučajevima pristupa se lečenju koje ima za cilj uklapanje datog tela i/ili ponašanja u jednu od dve predviđene kategorije.

rodne karakteristike nužno proizilaze iz polnih karakteristika. Kada se prepozna u jeziku, subjekt prisvaja ono što je za njega unapred pripremljeno i što mu se nudi. Da bi funkcionisao u okviru društvenog sistema on mora pristati na jednu od dve ponuđene rodne kategorije a to je uvek ona kategorija koja „proizilazi“ iz pola koji mu je pripisan. On postaje *rodni subjekt* poštujući određena društvena pravila, počevši od usvajanja pravila verbalne komunikacije koja je zasnovana na jeziku koji je orodnjen, pa do načina odevanja, ponašanja, gestikulacije itd. „...rodna identifikacija nije samo čin ‘racionalne odluke’ ili ‘pragmatičkog izvođenja’ identiteta, već je efekat hibridne interakcije materijalnih društvenih praksi individuuma u postajanju privatnim i javnim subjektom u procesima uspostavljanja društvene realnosti koja nije samo dostupna ‘predstava’, već i događaj strukturiranja moći kojima se jedno okruže prepoznaje i, još važnije, doživljena kao stabilna i uređena ‘realnost’. Događaj postajanja rodnim subjektom nije čin jednostavne namere ili odluke koju treba izvršiti, već je posledica složenog intertekstualnog kretanja između zastupanja želje i odnošenja prema društvenom Zakonu kroz posredničke tekstove kulture“.²⁰

Izvođenje rodnog identiteta predstavlja ponavljanje obrazaca ponašanja karakterističnih za datu kulturu te se na taj način rod može posmatrati kao telesni čin koji se iznova i iznova ponavlja i izvodi, a čija je svrha uspostavljanje rodnog identiteta subjekta. Drugim rečima, subjekt neprestanim ponavljanjem unapred utvrđenih kulturalnih tekstova zastupa određeni rod, odnosno proizvodi značenja koja se u datoj kulturi i u datom trenutku vremena prepoznaju kao karakteristike jednog od dva roda. Ovakav koncept roda kao *performativa*²¹

²⁰ Miško Šuvaković, *Studije slučaja...*, op.cit. 37.

²¹ „Performativ su govorni činovi čije se značenje ostvaruje njihovim biheioralnim izvršenjem (izvođenjem, izgovaranjem, ispisivanjem, čitanjem). (...) Analitički filozof Džon Langšou Ostin (John Langshaw Austin) je uočio da se određeni iskazi ne mogu semantički proveriti na način verifikacije istinitosti, da njihova značenja ne zavise od referiranja nego od uslova, funkcije i načina iskazivanja u specifičnom društvenom kontekstu. Ostin je takve iskaze nazvao performativima. U vezi s performativnim iskazima se ne govori o istinitosti ili nestinitosti iskaza, nego o uspešnosti ili neuspešnosti iskaza i iskazivanja. (...) Za teorijsku psihoanalizu performativni učinak smešten je u polje Drugog: 1. subjekt se konstituše kao subjekt čina izjavljivanja, 2. on nužno žrtvuje svoju slobodu pravilima sveta u kome deluje i 3. performativom ne govori govornik